

ПРО СТВОРЕННЯ ПРИВАТНОЇ КОЛОНІЇ РОЗМІРОМ ІЗ ПІВ-ЄВРОПИ (колоніальна політика Бельгії в другій половині XIX ст.)

Тавиунський О. М.

Наступного року світ відзначатиме 50-ліття розпаду колоніальної системи в Африці. Проте взаємини колишніх колоній і метрополій залишаються напруженими. Однією з найбільш атипових колоніальних імперій, які мали володіння на Африканському континенті, була Бельгійська імперія. Відзначимо, що у вітчизняній історіографії окремі питання, пов'язані з вивченням історії її створення і розвитку, до цих пір не отримали належного висвітлення. Про період існування Бельгійської імперії до початку Першої світової війни нам відомі лише декілька робіт, які торкаються даної проблеми в контексті історії Африки в цілому [Дармштедтер 1925; Зусманович 1962; Субботин 1982], тоді як за кордоном це питання постійно перебуває в центрі уваги [Hochschild 1998; Ewans 2002; Gondola 2002]. У статті автор спробував відстежити історію створення прообразу Бельгійської імперії – Незалежної держави Конго.

До останньої третини XIX століття територія від південної межі пустелі Сахара до Південного тропіка, включаючи долину р. Конго, названу Серцем п'тьми в новелах Дж. Конрада, залишалася маловідомою європейцям. Колись сильні місцеві королівства припинили своє існування через набіги работоргівців зі східних областей басейну р. Конго та бурхливий розвиток європейської (в основному португальської) работоргівлі на Атлантичному узбережжі [Belgian Congo 1959, 68–76]. Подеколи у регіоні з'являлися відносно сильні вожді, такі, як Мсири у Катанзі – його королівство знаходилося на перетині торгових шляхів і мало багаті поклади корисних копалин. У цілому ж населення розподілялося за родоплеменною ознакою, сусідні племена часто ворогували одне з одним. Як відзначав у своїх листах один із мандрівників-першовідкривачів, владу в регіоні уособлювали “вожді на одну хвилину” [Stanley 1885, vol. 1, 17].

Територія по екватору і Південному тропіку була важкодоступною через кліматично-географічні умови, що виснажували сили мандрівників і сприяли розвитку хвороб. Басейн р. Конго взагалі

сприймався європейцями як захмарна далечинь, що підтверджувалося місцевими топонімами: Місячні гори, описані ще Птолемеем, Великий ліс Конго та ін. Та все ж суперництво європейських країн за першість на світовій арені штовхало їх на пошуки нових джерел сировини і дешевої робочої сили, ринків збуту для товарів власної промисловості. Першопрохідці почали просочуватися зі сходу. Так, від 50-х рр. XIX ст. свої дослідження в Південній Африці розпочав шотландець Д. Лівінгстон, пройшовши по басейну р. Замбезі. У лютому 1854 р. Лівінгстон дійшов до її верхньої правої притоки Шефумаге і по долині перейшов до вододілу. За ним усі потоки текли не в південному напрямі, як раніше, а в північному, пізніше з'ясувалося, що це були річки системи Конго [Fox Bourne 1903, 15–16].

У той же час в Європі росли амбіції молодих держав, однією з яких була Бельгія, яка не так давно, у 1831 р., отримала незалежність. Бельгійський королівський двір проводив колоніальну політику, але вона була досить спонтанною, неорганізованою і не мала підтримки серед бельгійців [Schwemmer 1966]. Проте, добитися статусу колоніальної держави було принципово для невеликої європейської держави. Леопольд II, за ліком другий король Бельгії, який посів трон у 1865 р., був амбітнішим за цілу державу. Від середини 50-х рр. XIX ст., у статусі принца, він почав подорожувати світом, що у майбутньому дозволило йому правильно оцінити баланс сил на світовій арені. Леопольд активно лобював у сенаті ідею перетворення Бельгії на колоніальну державу. На мітингах він відкрито закликав владу за будь-якої нагоди налагоджувати відносини з африканськими країнами, при цьому обіцяючи простому народу швидке поліпшення добробуту. Новоспечений монарх мав досвід перебування в Італії, Австрії, Палестині, Греції, Туреччині, Іспанії, Марокко, Алжирі, Тунісі, Єгипті, Британії, Індії і Китаї. Через 20 років до цього додалися і безліч провалених сенатом проектів, які свідчили на користь колоніальних домагань Леопольда [Emerson 1979, 30–32]. Сенат був непохитним, що змусило короля діяти самостійно, оскільки далі втрачати час в умовах колоніальної активності, що розгорталася, було недоречно.

Наприкінці березня 1871 року Лівінгстон вийшов до р. Лулаба, відкривши одну з найбільших водних артерій Центральної Африки. Він припустив, яка р. Ловуа, що протікає недалеко від

озера Бангвеулу, і Луалаба відносяться до басейну верхньої течії Конго. Не маючи відомостей від Лівінгстона, Європа і Америка направили на його пошуки нову експедицію, яку очолив Генрі Стенлі, кореспондент газети “Нью-Йорк Геральд”. 10 листопада їй вдалося відшукати важкохворого Лівінгстона в Уджиджі [Fox Bourne 1903, 16]. Наприкінці 1871 р. Лівінгстон і Стенлі разом обстежили північну частину озера Танганьїка і переконалися, що воно не є витоком Нілу, як це раніше припускали. Через Стенлі Лівінгстон переслав до Лондона свої щоденники та інші матеріали, а сам залишився в Африці, сподіваючись продовжити дослідження Луалаби, однак 1873 р. помер.

У 1874 р., повернувшись до Африки, Стенлі вирішив здійснити трансконтинентальну подорож через Африку зі сходу на захід і завершити відкриття своїх попередників. Почавши з р. Луалаби, описавши гігантську дугу “в серці Чорного материка” у середній течії р. Конго, 8 серпня 1877 року, через 999 днів після того, як він залишив Занзібар, Стенлі вийшов до Атлантичного океану. Загальна довжина шляху очолюваної ним експедиції склала 11 500 км. Трансафриканська подорож Стенлі відразу ж висунула його в ряди видатних дослідників Чорного континенту. Під час подорожі Стенлі не тільки здалека оглянув гірський масив Рувензори (5109 метрів), ті самі Місячні гори Птолемея, але й перетнув по воді Великий ліс Конго, обстеживши численні притоки р. Конго [Roland 1914, 5].

Король Бельгії Леопольд II усвідомив, що нанесення на карту басейну р. Конго приверне туди натовпи старателів, і честолюбні плани короля будуть приречені на провал. Поки що тільки Стенлі міг орієнтуватися на місцевості, а Леопольд умів поводитися з потрібними людьми, про що побічно свідчить ставлення до нього Бісмарка (Леопольд фактично був протеже останнього). 1876 р. бельгійський король розпочав широкомасштабну кампанію з метою залучення народів регіону Конго до надбань людської цивілізації, що означало проведення “наукових досліджень, легальну торгівлю і війну проти арабських работоргівців”. На думку монарха, потрібно було будь-якою ціною відкрити світу “останнє більмо на глобусі, пронизати пільму, що оповила цілі народи” [King Leopold II]. У 1878 р. в Брюсселі пройшли установчі збори, на яких з ініціативи Леопольда II був утворений Міжнародний (торговий, науковий і гуманітарний) комітет із вивчення Верхнього

Конго. Голова комітету полковник Максимільєн Строщ неодноразово підкреслював, що у плани організації не входить утворення бельгійської колонії. Розробка плану нової експедиції була доручена Стенлі [Reeves 1894, 25].

Як виявилось, Леопольд трактував поняття дослідження досить широко, негласно доручивши Стенлі встановити бельгійський вплив на південному березі р. Конго. Таким чином, дослідницька кампанія супроводжувалася побудовою торгових факторій, що не афішувалося, і купівлею землі у місцевих вождів, крім того, із самими вождями проводилася постійна робота з метою переконати їх визнати над собою бельгійську протекцію. Сам Стенлі, заперечуючи свою причетність до закабалення африканців, зазначав, що припинив листування з друзями виключно через зайнятість і на користь дослідницькій кампанії [Stanley 1885, vol. 1, 54–56].

З 1879 по 1884 рік Стенлі досліджував басейн р. Конго, перебуваючи на службі у бельгійського короля Леопольда II. Намагаючись випередити французького конкурента П'єра Саворньєна де Бразза, який просувався з півночі, Стенлі створював для бельгійського монарха особисту колонію. Юридично відносини між бельгійцями й африканцями оформлювалися у вигляді коротеньких договорів, що укладалися між місцевими вождями і Стенлі, який діяв від імені Леопольда. В обмін на землю або визнання бельгійського протекторату африканські вожді у більшості випадків отримували сувої тканини і різноманітні дрібнички. На ділянках землі по берегах річок засновувалися факторії, які являли собою невеликі поселення африканців на чолі з білошкірим начальником станції. Сам Стенлі, керуючись інструкціями з Брюсселю і власним досвідом, давав начальникам експедиційних загонів наступні вказівки: не брати з собою європейців; не намагатися підпорядкувати собі силою племена, що мешкають поблизу факторій; добиватися самодостатності факторії, дбати про її прибуток [Stanley 1885, vol. 1, 52–54].

У листопаді 1884 – лютому 1885 р., через 7 років після відкриття європейцями Центральної Африки, відбулася Берлінська конференція, мета якої полягала у розподілі цієї частини континенту на зони впливу європейських держав. Місце проведення конференції, строкатий склад її делегатів, серед яких були представники Австро-Угорської та Російської імперій, Франції, Ан-

глії, Німеччини, Португалії, Іспанії, США, Бельгії, спричинили палку полеміку серед учасників, яка була вигідна Леопольдові II.

Розмах діяльності Стенлі виявився настільки великим, що напередодні Берлінської конференції Міжнародна асоціація Конго, правонаступниця Комітету з вивчення Верхнього Конго і Міжнародної африканської асоціації, мала у своєму розпорядженні договори більш ніж із 450 африканськими вождями [Stanley 1885, vol. 2, 379–380].

За підсумками конференції до Франції відійшло 670 000 км² по північному берегу р. Конго (сучасні Конго-Браззавіль і Центрально-Африканська Республіка), до Португалії – 910 000 км² по її південному берегу (Ангола). Апелюючи до договорів, укладених між ним і африканськими вождями, Леопольд II вимагав від учасників конференції визнати 2,3 млн. км² басейну р. Конго його особистою власністю. Бісмарк склав протекцію Леопольдові II, на бік бельгійського короля стали також США. В результаті, за рішенням учасників конференції, в межах зазначеної території була заснована Незалежна держава Конго на чолі з Леопольдом II [Convention revising]. 29 травня 1885 р. він оголосив цю державу суверенною, тим самим завершивши юридичне оформлення першої в історії приватної колонії.

Таким чином, починаючи з 40-х рр. XIX ст., Бельгія проводила політику, націлену на здобуття колоніальних володінь в Африці. Леопольд II, продовжуючи політику свого батька, перейшов до активних дій. Постійно відстежуючи ситуацію в Африці, він першим звернув увагу на успіхи Стенлі. У даній ситуації труднощі в освоєнні басейну Конго були вигідними Леопольду II, оскільки стримували амбіції багатьох європейських політиків. Можна твердити, що до приходу Стенлі в басейн Конго, в регіоні не існувало постійної централізованої влади, проте за короткий термін йому вдалося створити видимість бельгійської присутності на території, колосальній за своєю площею.

Сам Стенлі підкреслював, що він лише заклав фундамент Незалежної держави Конго, основне ж завдання по створенню цієї держави виконав Брюссель. Дипломатична гра, що проводилася Леопольдом II ще з 1876 р., дозволила королю заручитися підтримкою багатьох провідних держав. Тут варто відзначити особливе значення відносин між Бельгією та США, які першими визнали суверенітет Міжнародної асоціації Конго (наступниці Міжнародного

комітету з дослідження Верхнього Конго), особистих контактів Леопольда II з Бісмарком, угоди між Бельгією та Францією з цього питання [Wack 1905, 92]. Завдяки підтримці цих країн в Центральній Африці встановилася рівновага сил між Англією та Португалією, з одного боку, і Францією, Німеччиною та Бельгією – з іншого. У цьому ж контексті слід також відзначити особливе значення громадської думки: більшість сприймала Леопольда II як короля-мецената і гуманіста, тоді як проти Португалії висувалися звинувачення в работоргівлі і використанні рабської праці в регіоні Нижнього Конго, що призвело до розриву англо-португальських домовленостей. Обіцянки бельгійського монарха дотримуватися принципів вільної торгівлі у регіоні і враховувати права всіх країн, що мають свої інтереси в долині р. Конго, дані ним під час Берлінської конференції, остаточно схилили терези на користь Леопольда II.

ЛІТЕРАТУРА

Дармиштедтер П. **История раздела Африки. 1870–1919 гг.** Москва–Ленинград, 1925.

Зусманович А. З. **Империалистический раздел бассейна Конго (1876–1894).** Москва, 1962.

Субботин В. А. **История Заира в новое и новейшее время.** Москва, 1982.

Belgian Congo. In two volumes. Vol. 1. Brussels, 1959.

Convention revising the General Act of Berlin of 26 February 1885 // <http://www.austlii.edu.au>.

Ewans M. **European Atrocity, African Catastrophe: Leopold II, the Congo Free State and its aftermath.** London, 2002.

Emerson B. **Leopold II of the Belgian: King of Colonialism.** London, 1979.

Fox Bourne H. R. **Civilization in Congoland.** London, 1903.

Gondola D. C. **The History of Congo.** Westport Connecticut, 2002.

Hochschild A. **King Leopold's Ghost: A Story of Greed, Terror and Heroism in Colonial Africa.** Boston, 1998.

King Leopold II of Belgium // <http://www.moreorless.au.com/killers/leopold.html>.

Reeves J. S. **The International Beginnings of the Congo Free State.** Baltimore, 1894.

Roland J. et Duchesne E. Cours Complet de Geographie. Le Congo Belge Namurr, 1914.

Schwemmer O. W. The Belgian Colonization Company, 1840–1858: Ph. D. dissertation. Tulane University, 1966.

Stanley H. M. The Congo and the Founding of Its Free State. In two volumes. New York, 1885.

Wack H. W. The Story of the Congo Free State. New York, 1905.